O dvjema proslavama tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. u Subotici

*Stevan Mačković**

Sažetak

U Subotici su se 1925. održale dvije paralelne proslave milenijskog obilježavanja krunidbe Kralja Tomislava. Jednu su inicirale gradske vlasti, a drugu hrvatske udruge. Cilj prve je bilo manifestiranje jugoslavenskog zajedništva, a druge naglašavanje hrvatstva Bunjevaca. Time je podcrtana podjela među domaćim Bunjevcima koja je postojala i do tada, a u tom smjeru će se nastaviti očitovati i u narednom periodu.

Ključne riječi: Subotica, Bunjevci, proslava, 1000 godina krunidbe Kralja Tomislava

Uvod

Subotički Bunjevci koji su masovno naseljavani u ove krajeve prije više od tri stoljeća i time se našli na periferiji svoje nacionalne matice, preživljavali su snažne pritiske asimilacije u Monarhiji, ali i u novoj jugoslavenskoj državi, u kojoj je proklamirano nacionalno jedinstvo – Jugoslavena, tri priznata imena: Srba, Hrvata i Slovenaca.

Znajući za sebe da su u prvom redu Bunjevci, bit će prisiljeni da u južnoslavenskoj Kraljevini traže i odgovarajuće priznate nacionalne odrednice. Nalazeći se od 1918. godine pod plaštom integralnog jugoslavenstva, uljuljkivani parolama o jednom troimenom narodu, s pretežnim dijelom zemljoradnika posvećenih egzistencijalnim problemima pukog preživljavanja, malobrojnom inteligencijom i često nedovoljno spremnim političkim vođama, bit će usporeni ali ne i zaustavljeni u procesu svog punog nacionalnog osvješćivanja, potvrđivanja i iskazivanja, koji će kod njih nailaziti na niz poteškoća i prepreka.

* arhivski savjetnik i ravnatelj, Povijesni arhiv Subotica

Bunjevci Subotice i okolice su već svojom brojnošću[1] predstavljali izrazitu većinu unutar južnoslavenskog nacionalnog korpusa ovoga podneblja tijekom cijeloga razdoblja od 1918. do 1941. godine, pobuđujući stalno zanimanje vladajućih krugova u Beogradu. Režim je s neskrivenim nepovjerenjem gledao na sve neslavenske narode Vojvodine, planirajući i ostvarujući krupne projekte agrarne reforme i kolonizacije s ciljem trajne izmjene etničke slike ove bogate i razvijene povijesne pokrajine. U tom kontekstu, režim će osim kod vojvođanskih Srba tražiti svoje uporište i među bačkim Bunjevcima kako bi uspostavio južnoslavensku protutežu neslavenskim narodima, u prvom redu protiv nacionalnih interesa ovdje živućih Mađara i Nijemaca.

Isprva su bački Bunjevci iskreno i oduševljeno prihvaćali zamisao o ujedinjenju i čin stvaranja nove državne zajednice, očekujući prije svega slobodu i ona prava koja su im Mađari uskraćivali u vrijeme Monarhije. No, pod otrežnjujućim uplivom grube političke svakodnevice, većina će Bunjevaca ubrzo odustati od bezrezervne podrške Beogradu, kada su uvidjeli da metode centralističkog državnog uređenja i integralnog jugoslavenskog unitarizma, oličeni u tzv. Vidovdanskom ustavu i mnogo više u političkoj i cjelokupnoj društvenoj praksi imaju za isključiv cilj jačanje hegemonije Srba, odnosno njihovih vladajućih struktura.

Predvođeni dijelom svojih političkih snaga i uglednim javnim djelatnicima, oni već početkom dvadesetih godina jasno izražavaju nezadovoljstvo politikom koja se vodi na štetu Bunjevaca. To će dovesti do stvaranja takve političke opcije koja će evoluirati u pravcu oporbe, pristajući od 1926. uz Hrvatsku seljačku stranku, kao najsnažniju oporbenu stranku, nastavljajući proces diferenciranja u nacionalnom pogledu ka hrvatstvu (Pekić 1930).

Državna proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva

Tisućugodišnjica Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine slavila se na razini cijele zemlje, a razumljivo posebno na teritorijima gdje su nastanjeni Hrvati (Gračanin 2014). „Prva je proslava održana 21. lipnja u Zagrebu, uz svečanu misu u zagrebačkoj katedrali, kojoj je prisustvovalo više od 20 000 ljudi. Na nju se nadovezala civilna proslava u organizaciji Družbe Braće hrvatskoga zmaja u Zagrebu 4. – 6. srpnja. Na glavnom gradskom trgu održan je velik zbor, a okupljenom se mnoštvu, pred oko 70 000 ljudi, obratio i dr. Rudolf Horvat. Obilježavanje jubileja nastavljeno je

[1] Po zadnjem popisu u okviru Austrougarske države 1910. godine može se indirektnim putem doći do podataka da je Bunjevaca bilo 33 208, dok je broj Mađara 54 626, Srba 3371. Ukupan broj stanovnika grada Subotice je iznosio 92 232. Po podatcima gradskog Senata iz 1919. (Povijesni arhiv Subotica, dalje POAS, F.47. I 22/1919) dobivenim na osnovi lokalnog popisa te godine, vršenog za potrebe mirovne konferencije u Parizu, broj Bunjevaca je izuzetno povećan i iznosio je 65 135, Srba je bilo 8737, a Mađara 19 870 od ukupno 101 286. To se može objasniti i velikim izjašnjavanjem dotadašnjih „Mađara" za „Bunjevce". Za 1934. godinu jedna tablica *Inžinjerskog gradskog ureda* daje sljedeće podatke o stanovništvu Subotice: ukupno je bilo 102 133 stanovnika, od toga Bunjevaca 44 892, Srba 10 054, Mađara 39 108, Hrvata 900. (POAS, F.275.50) Državni popisi vršeni 1921. i 1931. godine, kao ni raniji, nisu predviđali mogućnost izjašnjavanja i upisivanja Bunjevaca pod tim imenom.

u nizu gradova i u rujnu i listopadu: u Osijeku 6. rujna, u Sarajevu 6. – 8. rujna, u Srijemskoj Mitrovici 11. listopada… Novu zagrebačku manifestaciju priredio je 7. – 8. rujna Jugoslavenski sokolski savez, na kojoj su bili predstavnici iz 36 župa jugoslavenskog sokolstva, zastupnici zagrebačkih civilnih i vojnih, kao i veliki župan zagrebačke oblasti i izaslanik kralja Aleksandra. Govor je održao Viktor Novak. No, za razliku od prve zagrebačke proslave koja je imala hrvatski karakter, sokolska proslava imala je integralistički karakter i naglašavanje zajedničke hrvatske i srpske povijesti."[2]

Položaj Bunjevaca i političke podjele

U Subotici je to bila prigoda da se skrene pažnja i istakne značaj i položaj Bunjevaca. No, istodobno, ona je pokazala i velike podjele i nejedinstvo na političko-ideološkoj razini, koje je bilo prisutno među njima.

Subotički političari iz manjinskih zajednica imali su pred sobom dva puta. Ili da u postojećim okolnostima pronalaze modalitete suradnje s vlastima iz Beograda i na taj način izvlače što više taktičkih, kratkotrajnih koristi za sebe, kao što to čini grupa mađarskih političkih ličnosti, vođa Mađarske radikalne stranke; te Bunjevaca, angažiranih u režimskim strankama koje su imale centrale u Beogradu, Radikalnoj i Demokratskoj, ili u njihovim filijalama u Subotici, kao Zemljodilskoj stranci, ili da se upuste u otvorenu opozicionu borbu protiv zatečenog stanja i njegovih glavnih nositelja i poluga, zalažući se i projektirajući širok dijapazon strateških promjena.

Kod subotičkih Bunjevaca, političko jezgro okupljanja u prvo vrijeme biva Bunjevačko-šokačka stranka (BŠS), koja je, kao što se vidi i iz njenog imena, bila vrlo jasnog opredjeljenja u pogledu toga koga želi zastupati. Ona je nosila snažan pečat katolicizma, zahvaljujući visokom kleru koji ju je usmjeravao i vodio i u svoje redove privlačila Bunjevce, ponajviše zahvaljujući toj osnovi. No, našavši se u krizi, kao i pred razdjelnicom – suradnja ili oporba, ta stranka nije opstala pod prvobitnim imenom nego je od 1926. godine kolektivno prišla HSS-u.

A upravo na tom – političkom planu, gdje se javlja niz Bunjevaca koji, pristupajući vladajućim opcijama, nastoje i ostvaruju uspješne karijere, čineći jednu grupu sljedbenika režimske, zvanične politike, paralelno postoji i grupa opozicionih političara. Najveći njihov dio je bio okupljen oko BŠS-a. Rascjep u njoj, kada se Blaško Rajić, zalažući se da okupi i stane na čelo svih katolika u Vojvodini, odlučuje 1924. formirati novu – Vojvođansku pučku stranku (VPS) i time ostavlja sljedbenike dr. Mirka Ivkovića Ivandekića da se, koristeći se starim imenom BŠS, natječu na parlamentarnim izborima 8. II. 1925. godine, doprinio je izuzetno slabim izbornim rezultatima obiju struja i pogoršanju društvenog i političkog položaja Bunjevaca. Tada su oni ostali bez ijednog opozicijskog predstavnika u državnoj Skupštini, samo s Markom Jurićem, izabranim na režimskoj radikalskoj listi.

Uvijek su dane civilizacijske, ideološke, političke koordinate na višim sferama, globalnoj, državnoj, omeđivale, usmjeravale i određivale i pravce i mogućnosti dje-

[2] https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A24081/Proslava-tisucljeca-Hrvatskog-kraljevstva-1925-u-Subotici/

lovanja pojedinih političkih subjekata na nižim razinama, pa to važi i za rad i aktivnosti VPS, al i drugih organiziranih političkih subjekata u subotičkom okrugu. Cilj svake političke organizacije u parlamentarnim sistemima je pridobivanje, privlačenje što više glasova birača, i time osvajanje ili participacija u vlasti. Ni na jednim parlamentarnim izborima u Jugoslaviji, tijekom međuratnog razdoblja, opozicija nije uspjela pobijediti i stvoriti uvjete da dođe na vlast. Čitav državni aparat, s nizom svojih transmisija, stajao je u funkciji obrane i očuvanja režimskih snaga. Tako su i izbori 1925. vrlo pažljivo pripremani, onemogućavana je svaka dublja i temeljitija kontrola izbornog procesa i vršene sve moguće akcije za diskreditaciju, ometanje ili sprječavanje rada političkih protivnika. Uz prakse pritiska javnog glasovanja, često otvorenog terora, zastrašivanja, kažnjavanja, podmićivanja, itd., do krivotvorenja i krađe glasova, ulazile su u arsenal mjera kojim je režim uspješno branio svoje pozicije. „8. veljače obavljeni su širom zemlje izbori narodnih poslanika. Prije izbora vršila se vanredna kortešacija, išlo je to milom i silom. Neki su zaplašeni, drugi su pozatvarani. Protivnici vlade nijesu pušteni da glasaju, te je tako vlada nadvladala. Žalosna pobjeda!“.[3]

Za vrijeme kampanje i prilikom samog glasovanja zabilježena su razna radikalska nasilja (Hrabak 1981: 164) u čitavoj Vojvodini pa i u Subotici. Moglo se glasovati samo uz posebne legitimacije, koje mnogi nisu dobili na vrijeme, glasačka mjesta su bila udaljena i po dvadeset kilometara, itd. Nasilje je bilo izrazito prema sljedbenicima Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) u Subotici (Bara 2010). Ono je započelo 3. siječnja 1925. pozivanjem u kapetaniju sudskog savjetnika u ostavci Mateja Jankača i odvjetnika dr. Mihovila Katanca, pritvaranjem trgovca Stipana Matijevića. Oni su šikanirani i optuživani da šire *radićevštinu*.[4]

U Subotici je na izborima za Narodnu skupštinu 1925. godine trebalo izaći 10 lista, ali je Subotički okružni sud u zadnji tren (14. siječnja) poništio HRSS-ovu izbornu listu. Tako je na izbore izašlo devet lista, među kojima su bile liste Bunjevačko-šokačke stranke (BŠS) i Vojvođanske pučke stranke. Rezultati izbora u subotičkom izbornom okrugu bili su sljedeći: radikali – 16 555 glasova ili 47 %, Demokratska stranka – 7406 ili 21,3 %, Mađarska stranka – 3145 ili 9 %, BŠS stranka – 2350 ili 6,8 %, VPS – 1347 ili 3,8 %. Na temelju tih rezultata u subotičkom izbornom okrugu zastupnike su dale samo lista radikala i demokrata. Izabrani su Marko Jurić, dr. Jovan Radonić i Milan Grol, ministar prosvjete s liste Radikalne stranke i dr. Luka Plesković s liste Demokratske stranke.

Ubrzo nakon izbora, krajem veljače 1925., Marko Jurić, narodni zastupnik u radikalnom klubu, održao je govor kao odgovor na napade opozicije (*radićevaca*) u parlamentu. Govorio je o Bunjevcima i Šokcima, „da se nad njima vrši nasilno pohrvaćivanje od strane hrvatskih separatista“, a sve u neposrednoj funkciji propagande protiv HRSS-a.

[3] *Subotička Danica* ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1926., *Kronika*, 96.

[4] POAS, F.47. Gr. 17/1925. Obojica su napisala povodom toga žalbu gradonačelniku u kojoj su opisali nezakonito ponašanje policije.

Kao plod izbornih rezultata, koji se nisu mogli tumačiti kao slom oporbe, tajnih pregovora uhićenog Stjepana Radića, dolazi do Radićevog novog političkog zaokreta[5] i ulaska u Pašićevu vladu. Pregovorima dvaju najsnažnijih političkih faktora, Pašića i Radića, HSS dobiva četiri ministarska mjesta. Radić je dužnost ministra prosvjete vršio u desetoj vladi Nikole Pašića i u vladi Nikole T. Uzunovića, u vremenu od 17. studenoga 1925. do 15. travnja 1926. godine. Često putujući, imao je priliku politički djelovati širom zemlje. Tako jednom prilikom, na zboru HSS-a 13. prosinca 1925. u Mariboru, dotiče u svom govoru i subotički Pravni fakultet.[6] *U Subotici imamo jednu smutnju od fakulteta, gdje ima više profesora od (sudenata) đaka, … Profesori tamo ne rade mnogo, a đaci piju i lumpuju i također ne rade mnogo.* Profesorski savjet već 15. prosinca odgovara i niječe takve optužbe i najavljuje tužbeni postupak. Spor je ipak razriješen bez sudskog procesa.

Naslovni članak u radikalskim *Bunjevačkim novinama*[7] br. 14. od 10. travnja 1925., koji je glasio je „Mi nismo Hrvati", daje malu ilustraciju o tadašnjoj društvenoj klimi.

Tko su bile tadašnje vodeće ličnosti na javnoj sceni kod Bunjevaca?

Jedan od njih je svakako bio dr. Mirko Ivković Ivandekić. On je bio jedna od najistaknutijih figura u cijelom međuraću. Rođen je u Subotici 1884. godine. Studije prava okončao je u Budimpešti (1909.), gdje je položio i odvjetnički ispit (1911). S budimpeštanskom Mađaricom Adalbertinom Veronikom rođ. Ódry (r. 18. svibnja 1889. – ?) se vjenčao 18. svibnja 1912. Istaknuo se još u prijelomnim trenutcima preuzimanja vlasti od Mađara i bio je izabran u subotičku delegaciju na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu. Glavni gradski odvjetnik je od 20. ožujka 1920. godine. U 1924. godini prijavio je ponovno pokretanje *Nevena* kao glavni i odgovorni urednik. List će biti u vlasništvu izvršnog odbora BŠS-a. Kao plod dogovora BŠS-a s Davidovićevom vladom dr. Mirko Ivković Ivandekić je postavljen 30. rujna, a 10. rujna 1924. i stupio na položaj gradonačelnika i velikog župana u Subotici. No, to je bilo vrlo kratkotrajno, pošto je 6. studenoga 1924. osnovana nova Pašić – Pribićevićeva vlada, koja je odmah započela smjenu članova BŠS stranke s gradskih i kotarskih funkcija, pa tako i dr. Mirko Ivković biva 12. studenoga 1924. smijenjen s te funkcije. Nastavlja s političkim djelovanjem u okvirima oporbe. Njegovu funkciju preuzima Dragoslav Đorđević, subotički zet. Zanimljiva je evolucija, salto mortale, političkih pozicija dr. Ivkovića. Od aktivista BŠS-a prešao je u radićevsku, opozicijsku Hrvatsku republikansku seljačku stranku (HRSS), da bi nakon 1929 i uvo-

[5] Nakon otklona ka komunističkim idejama širenim iz III. internacionale, dolazi 27. ožujka do izjave Pavla Radića kojom se prihvaćaju Vidovdanski ustav, dinastija, jedinstvo države i jedan parlament. Time se nakon toga iz imena stranke briše oznaka – republikanska.

[6] POAS, F.228. 56/1925.

[7] *Bunjevačke novine* su bile glasilo Narodne radikalne stranke.

đenja diktature bio na pozicijama centara moći u Beogradu, kao član Jugoslovenske radničko seljačke demokracije (JRSD), zatim Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS) i Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ). Od stupa radićevske struje među subotičkim Bunjevcima do narodnog zastupnika izabranog u subotičkom okrugu na pseudoparlamentarnim izborima 8. siječnja 1931. godine, kada je postojala samo jedna zemaljska lista generala Petra Živkovića, prevalio je veliki put. U više navrata je postavljan i u gradsku skupštinu.

Osim njega značajnu ulogu imao je i Josip Vuković – Đido. On je rođen 1890. godine u Gornjem Tavankutu u imućnijoj seljačkoj porodici Vuković – Farkašević. Pohađao je i završio sedam razreda gimnazije. Uzimajući za suprugu Mariju Grgić iz Bikića, koja mu je donijela 100 lanaca zemlje u miraz, nastanit će se u tom mjestu. Mobiliziran je i ratovao je na talijanskom frontu. Nakon rata je bio uključen u bunjevačko-šokačko deputaciju koja je od 3. do 5. listopada 1919. godine pokušala obraniti interese tog pučanstva iz Bajskog trokuta, na mirovnoj konferenciji u Parizu. No, nakon gubitka Bajskog trokuta i potpisivanja Trianonskog ugovora 1921. godine, i on će, kao i mnoštvo drugih, optirati za novu Kraljevinu. S obitelji se naseljava u Suboticu. Vrlo rano, iz gimnazijskih klupa, javlja se s književnim radovima, a istodobno se eksponira i kao borac za nacionalna prava Slavena u Monarhiji, da bi izrastao u političkog vođu Hrvata iz ovih krajeva. Na tom polju prvo je slijedio BŠS, da bi od 1926. godine vezao sav svoj angažman za HSS.

Najvažnije funkcije gradske vlasti obavljali su 1925. godine Dragoslav Đorđević kao veliki župan i Albe Malagurski koji je bio gradonačelnik, te dogradonačelnik Aleksandar Rajčić, a zatim dr. Matija Evetović.[8]

Albe Malagurski (Subotica, 5. travnja 1881. – Subotica, 10. lipnja 1927.) je bio društveni djelatnik, političar, gradonačelnik. Bio je među istaknutim ličnostima, Bunjevcima i Srbima, koje su krajem 1918. pripremale i organizirale preuzimanje vlasti u gradu. Započeo je studije medicine, ali ga je rat spriječio da ih okonča. Javljao se i kao urednik kalendara *Danica*. Završio je gimnaziju u rodnom mjestu. Studirao je pravo u Budimpešti i Kolozsváru (rum. Cluj, Cluj-NaMala poca) te medicinu u Beču, no zbog bolesti je napustio studij. Bio je jedan od delegata na Velikoj narodnoj skupštini Srba, Bunjevaca i drugih Slavena u Novom Sadu 25. siječnja 1918. Za suprugu je imao Srpkinju Amaliju Aradski. Zahvaljujući bliskosti s režimskim krugovima, dva puta se našao na funkciji gradonačelnika. Prvi put od 23. travnja 1924. do 12. listopada 1924., a drugi put od 15. prosinca 1924. do 1. listopada 1926. Od druge polovine 1925. često je bio odsutan iz javnog života zbog bolovanja.[9] Preminuo je nakon dulje bolesti koja ga je prikovala za postelju, u svojoj vili na Paliću, od izljeva krvi u mozak.

[8] Tek po ulasku u Narodnu radikalnu stranku Evetoviću je bio otvoren put ka napredovanju.

[9] Tako je dobio jedan mjesec dopusta 25. VIII. 1925. POAS, F:47. Gr. 1775/926.

Kulturni život Subotice u dva smjera

Ni kulturni život Subotice nije bio pošteđen podjela. Gotovo nijedno udruženje ili kulturno društvo nije se moglo u potpunosti izdignuti iznad dnevno-političkih razmirica. U 1925. godini osnovan je veći broj udruga, kulturno-prosvjetnih, nacionalnih, stručnih i drugih. Postupak je obično išao tako da su one održavale svoje osnivajuće skupštine, donosile potrebna Pravila i druge dokumente, koja su slana na odobrenje, a nakon toga iščekivale pozitivno rješenje od Ministarstva Unutrašnjih Dela. Po jednom izvješću (9. srpnja 1926.) iz gradonačelnikova ureda, u gradu je djelovalo 68 udruga. U njemu su navedeni i čelni ljudi koji su ih vodili.[10]

Za daljnji kulturni rad u hrvatskom duhu na ovim prostorima posebno je značajno bilo osamostaljivanje Hrvatskog pjevačkog društva *Neven* 2. svibnja 1925. To je izazvalo oštre napade lokalnog prorežimskog tiska u kojima se nova udruga optužuje za političku propagandu, rad po nalogu iz Zagreba u smjeru koji kreiraju braća Radići, a novoizabrano vodstvo Kataneca i Jankača nazivaju *kuferašima*.[11] To nije bila jedina nova udruga kojoj u nazivu stoji oznaka – hrvatski. Tjelovježbačka i nacionalna organizacija *Hrvatskog sokola* zaživjela je 25. rujna 1925. godine. Slična je bila i *Hrvatska katolička orlica* u Subotici koja je utemeljena iste godine. Predsjednice su bile Zlata Vrbanjac i Marija Cinderić, a tajnica Marija Čović, koja se poslije osobito istaknula u križarskom pokretu. Vježbale su u istim prostorijama kao i članovi *Hrvatskoga katoličkoga orla* i s tom su organizacijom usko surađivale.

Ali i na drugoj, težnjama za afirmacijom hrvatstva Bunjevaca, suprotnoj strani, dolazi do formalizacije i osnutka jedne specifične udruge. To je bila *Bunjevačka Prosvetna Matica*, za koju su pripremne radnje otpočele još 1924., a osnovana je tek naredne godine. Najistaknutiji predstavnici prosrpske struje među Bunjevcima, Marko Jurić – član Narodne radikalne stranke, Mara Đorđević Malagurski,[12] supruga župana Dragoslava Đorđevića, Antun Vidaković, također radikal, bili su njeni začetnici. Cilj te udruge bio je širenje kulture, bunjevačke svijesti i slavenstva. Uživalo je obilatu pomoć gradske i blagonaklonost centralne vlasti. Tako je dobilo, na osnovi odluka gradskog Proširenog senata, novčanu pomoć i 52 jutra gradskog zemljišta na uživanje, kao pomoć za svoj rad. Time joj je omogućeno da kupi zgradu koja je do tada bila u vlasništvu grada, na adresi Paje Kujundžića 9 (prije 1918. škola, a nakon 1945. kino *Zvezda*) za 50 000 dinara i da tamo organizira svoj Dom. Pravila *Matice* su potvrđena i odobrena rješenjem MUD od 22. prosinca 1925. godine. Aktivni rad *Matica* će započeti od 1. siječnja 1927.

Subotica je bila domaćin nekoliko velikih skupova u drugoj polovini 1925. godine. Jedan od najvećih je bio kongres učitelja od 27. do 29. kolovoza. O pripre-

[10] POAS, F.47. Gr.963/1926.

[11] „Godišnja skupština Nevena ili kako se jedna kulturna ustanova pretvara u političku", *Bunjevačke novine*, br. 20, od 22. 5. 1925: 1.

[12] Mara Đorđević Malagurski je bila kćerka Joška/Josipa Malagurskog (r. 1869.), starijeg brata Albe Malagurskog.

mama za dolazak oko 4000 učitelja iz čitave zemlje govori dopis s molbom Mesnog školskog odbora grada Subotice o uvođenju električnog osvjetljenja u osnovnim školama u II., III., IV. i V. krugu grada. „Taj posao se mora dovršiti do 31. VII. 1925. god. kada će u Subotici biti održan učiteljski kongres".[13] Osim toga određena je i suma od 30 000 dinara za pomoć u prihvaćanju gostiju. Na neposrednim pripremama su radili školski nadzornici Radomir Vujić i Aleksandar Mikić. Smještaj tako velikog broja posjetitelja organiziran je po kućama domaćina i u zgradama četiriju osnovnih škola.

Obilježavanje jubileja krunidbe kralja Tomislava u Subotici

Odraz takvih podjela, sasvim razumljivo, uočava se i prilikom obilježavanja krunidbe prvog hrvatskog kralja Tomislava. Kao tijelo za organiziranje te manifestacije, uz pomoć hrvatskih kulturnih društava iz Subotice i Sombora, formiran je poseban Priređivački odbor na čijem je čelu bio Matija Išpanović (Subotica, 11. veljače 1874. – Subotica, 30. travnja 1935.). On je bio učitelj, kulturni i politički djelatnik. U Subotici je završio pet razreda gimnazije, a učiteljsku školu u Kalači. God. 1894. postavljen je za učitelja na Bikovu, poslije je premješten na Pavlovac. Odatle 1897. prelazi u Suboticu kao ravnatelj osnovne škole sv. Đurđa (II. kvart). Odmah nakon svrgavanja madžarske vlasti, u jesen 1918., postaje upravnik Gradske ekonomije na Paliću, da bi zatim s Mijom Mandićem agilno radio na slaveniziranju škola u Subotici i na salašima i borio za ravnopravnu upotrebu latinice – za ravnatelja pučkih škola postavljen je 1919., poslije je upravnik obrtničkih i zanatskih škola, da bi onda preuzeo položaj upravitelja Trgovačko šegrtske škole gdje ostaje do 1921. kada podnosi ostavku. U prosvjeti je proveo ipak najveći dio radnog vijeka. Odlukom ministra trgovine i industrije 15. listopada 1925. postavljen je za upravitelja Opšte zanatske škole, a 1926. za školskoga nadzornika. S te je dužnosti prisilno umirovljen 1927. godine.

Gradskom senatu je Matija Išpanović kao predsjednik Priređivačkog odbora dostavio 25. kolovoza 1925. godine dopis s prijedlogom programa proslave u kome se navodi: „Gradovi i krajevi, gdjegod žive Hrvati veličanstveno proslavljaju ovaj veliki i značajni historijski događaj, te se natječu tko će ljepše i dostojnije proslaviti tu slavu. Sinovi Tomislavovog kraljevstva negdje sami, a negdje u bratskoj ljubavi i zajednici sa sinovima Dušanovog carstva pale krijesove na izmaku prve 1000 godišnjice hrvatske slave, hrvatske kulture i hrvatske povijesti, koračajući u drugu hiljadugodišnjicu puni vjere i nade, da će im u zagrljaju sa bratskim srpskim i slovenskim narodom u vlastitoj – zajedničkoj domovini biti ljepše i sretnije".[14] Odbor smatra da proslava mora imati „… čisto nacionalni karakter isključujući svaku stranačko političku primjesu, da trebaju biti pozvana sva hrvatska, bunjevačka, srpska i jugoslovenska kulturna i prosvjetna društva i ustanove u Subotici, isključujući poli-

[13] POAS, F. 47. XVI 68/1925.

[14] POAS, F:47.1217.II 108/1925.

tičke stranke, uz predstavnike civilnih, vojnih i crkvenih vlasti, kako katoličkih tako i pravoslavnih".[15] Dalje nastavlja: „Novi duh, koji struji našim narodnim dušama, a to je duh narodnog jedinstva i bratske ljubavi i trpeljivosti između Srba i Hrvata daje nam opravdane nade, da ni gradski senat kao represent grada Subotice neće prema ovakvoj velebnoj i značajnoj proslavi htjeti ostati pasivan, već da će i želeti nastojati priređivačkom odboru pružiti svaku moralnu i materijalnu pripomoć, kako bi zamišljena proslava mogla biti potpunija, jedinstvenija i uspješnija". Za datum početka proslave predlaže se 12. rujna 1925. godine kada bi organizirana svečana povorka prošla posebno osvijetljenim ulicama grada – do Trga slobode, ispred Gradske kuće, da bi narednog dana, u nedjelju, 13. rujna, sva društva i građanstvo u povorci krenuli ka Trgu kralja Tomislava gdje bi se uz svečanu pontifikalnu misu pod vedrim nebom i poseban program pristupilo otkrivanju spomen-ploče. Na povratku je planirano pjevanje himni, hrvatske i srpske, te svečana akademija u Gradskom kazalištu i zabava u hotelu *Zlatno jagnje*. Od gradskih vlasti se moli sudjelovanje u proslavi, da proglasom upozna i pozove građanstvo Subotice da prisustvuje tom svečanom događanju, da se gradske zgrade osvijetle, da među govornicima u programu bude i jedan zvaničnik Gradskog senata, da Gradski orkestar muzicira besplatno i da se dozvoli postavljenje spomen-ploče na zgradi žandarmerijske komande na Trgu kralja Tomislava.

Slični pozivi za sudjelovanje na proslavi upućeni su drugim kulturnim društvima. Međutim, prve nesuglasice su se javile već oko datuma održavanja svečanosti. U prorežimskim krugovima isto se planirala proslava, ali odvojena od akcije Priređivačkog odbora. Tako su sokolske organizacije imale obvezu, pošto je *Sokolski glasnik* br. 12-16, od 15. kolovoza 1925. godine donio okružnicu o tome, sudjelovati na proslavi planiranoj da se održi 8. rujna. Tu inicijativu subotičkih Sokola prihvaća i Gradski senat 3. rujna 1925. svojom odlukom pod br. 18775. U cilju organiziranja obilježavanja, gradonačelnik je 6. rujna izdao i okružnicu u kojoj je odredio da činovništvo treba prisustvovati proslavi u utorak, 8. rujna, koja će započeti time da se „… u svim bogomoljama održi svečano blagodarenje".[16] Naknadno saznajemo iz njegovih dopisa (8. rujna) da „… ni u jednoj crkvi nije održana sveta misa",[17] kao i da je Administratura zabranila katoličkom svećenstvu sudjelovanje u toj proslavi (14. rujna).[18]

Pošto Priređivački odbor nije pristao na zajedničku manifestaciju toga datuma, on je nastavio s pripremama i organiziranjem druge svoje proslave – 20. rujna 1925. godine.

Plod razmimoilaženja između dviju bunjevačkih struja, rezultirao je dvjema odvojenim proslavama (Mačković 2005) tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva.[19] Prva, manjeg obima, koja se održala 8. rujna, bila je pod patronatom gradskih

[15] Isto.

[16] POAS, F:47.1163. 1318/1925.

[17] POAS, F:47.1163. 1324/1925.

[18] POAS, F:47.1163. 1353/1925.

[19] POAS, F.47.1217. II 108/1925.

vlasti i sokolske organizacije, mogla bi se označiti kao izrazito projugoslavenska. Druga, veća i masovnija, održana je 20. rujna, pod vodstvom Hrvatskog pjevačkog društva *Neven*, kao jasno svjedočanstvo o uspjehu buđenja hrvatstva kod Bunjevaca, što se vidjelo i po spomen-ploči koja je tom prilikom postavljena, a na kojoj je stajalo da je podižu bunjevački Hrvati. O razmimoilaženjima koja su vladala povodom tih proslava govori i detalj da unatoč tomu što je gradonačelnik Albe Malagurski naredio da se u prvu proslavu uključe i sve vjerske zajednice, koje su trebale održati svečana bogosluženja u utorak 8. rujna, Rimokatolička Crkva, odnosno subotička Apostolska administratura to ipak nije učinila, pa je on zbog toga izrazio svoje oštro negodovanje.

Tako će biti održane dvije proslave tog značajnog povijesnog događaja. Prva u utorak, 8. rujna, uz sudjelovanje i pomoć u organiziranju gradskih vlasti – Senata, Sokolskog društva i Vojvođanske pučke stranke. Ona je izvedena u svečanoj gradskoj vijećnici, s početkom u 9 sati, uz glazbeni program i svečane govore. Otvorio ju je pukovnik Miroslav Tomić, potpredsjednik subotičke sokolske organizacije. Za njim je nastupio dr. Ivo Milić, profesor subotičkog Pravnog fakulteta, govoreći o povijesnom značaju krunidbe Tomislava za kralja. Na koncu je riječ dobio i veliki župan Dragoslav Đorđević. Istaknuo je da su spone i veze između Srba, Hrvata i Slovenaca duboke i snažne te da one i čine temelj današnje zajedničke nacije ali i države.

Druga je održana 20. istog mjeseca u organizaciji Priređivačkog odbora iza koga je stajalo Hrvatsko pjevačko društvo *Neven* i matično Hrvatsko prosvjetno društvo *Neven* te Hrvatska akademska omladina u Subotici i BŠS. Jedan od najviših uzvanika bio je dr. Rudolf Horvat, hrvatski povjesničar, književnik i političar.

U nedjelju u 6 sati, uz glazbenu pratnju započeo je program. Okupljeni su se uputili na željeznički kolodvor da sačekaju goste. U 7,30 pristigla je prva grupa omladinaca Sokola iz Zagreba, a zatim i iz Vukovara, grupe iz Sombora, Sente, Osijeka i Varaždina. Potom su zajedno otišli do glavnog trga ispred Gradske kuće odakle je u 8,30 krenula svečana povorka. Naprijed su išli zagrebački i vukovarski Sokoli praćeni muzikom, a za njima i bunjevački banderium (konjanici) predvođeni Ivom Skenderovićem.[20] Velika povorka s više od tisuću ljudi kretala se ulicama Paje Kujundžića (danas Braće Radića), Vilsonovom (Maksima Gorkog), do parka Kralja Petra (Park Ferenca Reichla), Aleksandrovom (Korzo), zatim Jelačićevom (Matka Vukovića) preko Preradovićeve do trga Kralja Tomislava (ugao Sándora Petőfija i Karađorđevog puta), gdje je bila lokacija s postavljenim podijem, na kojem se odigrala svečanost. Na početku je govorio Josip Vuković, kako piše lokalni tisak „odjenut u hrvatske boje“[21], predsjednik *Nevena*. Srdačno je pozdravio sve sudionike. Zatim je nastupio mješoviti zbor Pjevačkog društva *Neven*, a nakon toga je dobio riječ Matija Išpanović. Izložio je svoj kratki povijesni osvrt na Bunjevce, da bi potom upravo on i svečano otkrio spomen-ploču postavljenu na zidu žandarmerijske vojarne. Za njeno

[20] Ivo Skenderović, bankarski službenik.

[21] 1925. szeptember 20. *Bácsmegyei Napló*, https://adt.arcanum.com/en/view/BacsMegyeiNaplo_1925_09/?query=1925.+szeptember+20.+BACSMEGYEl+NAPL%C3%93&pg=240&layout=s.

postavljanje na predloženom mjestu je dobivena i dozvola Senata (16. 9. 1925, pod br. 18981). Na ploči formata 60 x 75 cm, stajalo je:

SPOMEN PLOČA
PRIGODOM 1000 GODIŠNJICE HRVATSKOG KRALJEVSTVA
925-1925
POSTAVIŠE:
BUNJEVAČKI HRVATI

Nakon toga je otpjevana hrvatska i srpska himna „Lijepa naša domovino" i „Bože pravde". Govorio je i dr. Rudolf Horvat o hercegovačkom podrijetlu Bunjevaca, naglasivši hrvatstvo Bunjevaca, te njihov doprinos samoj krunidbi kralja Tomislava. Na kraju je govorio i mladi student prava Andrija Šokčić.[22] Nakon toga su posjetili franjevački samostan gdje je održana svečana misa. To je bio prijepodnevni program. Popodne u 13,30 je održan banket za 150 osoba u restoranu Hotela *Zlatno jagnje*, zdravice su održali Josip Vuković i dr. Rudolf Horvat. U 15,30 u Parku kralja Petra uz glazbenu pratnju prikazali su svoje vježbe Sokoli iz Vukovara, Zagreba i Osijeka. Poseban dojam ostavile su mlade tjelovježbačice iz Osijeka. Navečer u pola osam održala se u gradskom kazalištu svečana predstava nakon koje je bila igranka.

Sudeći po odjecima i ocjenama u lokalnom tisku, gdje na pr. *Subotički Glasnik*[23] piše o žalosnom slučaju, zlouporabi godišnjice koju su neki partijski zagriženi ljudi pokušali iskoristiti u partijske i separatističke svrhe, dokazivanja da su Bunjevci Hrvati, a to sve šteti nacionalnim interesima, ova proslava je imala efekt.

Rascjep među bunjevačkom elitom, intelektualcima a prvenstveno političarima, jasno je manifestiran i ovom prigodom. Dvije proslave istoga događaja, inicirane i organizirane s različitih mjesta, s posebno profiliranim programima i sudionicima, s oprečnim agendama, svjedoče o tome. Povjesničar, historiograf i kroničar tih vremena Petar Pekić u svom djelu *Povijest Hrvata u Vojvodini* lijepo uočava: „Isticanje hrvatstva u Subotici nije godilo ni Srbima ni vladinim krugovima. Oni su htjeli da Bunjevci i nadalje ostanu Bunjevci i da budu most između Srba i Hrvata za stvaranje Jugoslavenstva, međutim Bunjevci su vidjeli da od njih hoće da naprave most zato da gaze po njemu". Postavljena ploča svjedočila je o snaženju struje koja je njegovala

[22] Andrija Šokčić (Subotica, 21. 9. 1905. – 30. 7. 1992.), otac Šokčić (Ernő) Ernest/Nesto, mali posjednik s Đurđina, majka Ana r. Peić. POAS, F:478 Zbirka državnih matičnih knjiga 1895., knjiga 59. Kao omladinac angažiran u hrvatskim udrugama, jedan od osnivača Hrvatskog akademskog društva *Bunjevac* u Zagrebu (1927.), urednik časopisa *Klasje naših ravni* (1935.), blagajnik Hrvatskog prosvjetnog doma u Subotici (1940.).

[23] *Subotički Glasnik*, 27. 9. 1925. Zloupotreba hiljadugodišnjice. Kao izdavač i odgovorni urednik tada se javlja Đorđe Pandžić. List je snažno zastupao prosrpsku i proradikalsku politiku, izjednačavajući Radikalnu stranku sa srpstvom. U pogledu Bunjevaca i Srba stajao je na stanovištu da je riječ o jednokrvnoj braći.

hrvatstvo, koje će tek u narednom periodu biti u potpunijem obliku politički ali i šire društveno oblikovano i razvijano.

Literatura

Bara, Mario. 2010. Stjepan Radić i bački Hrvati. U: *Identitet bačkih Hrvata, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb-Subotica. 146-149.
Gračanin, Hrvoje. 2014. Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. Godine. U: *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti*. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti. Zagreb. 110-138.
Hrabak, Bogumil. 1985. Radikalska nasilja u Vojvodini u vezi s izborima 8. 2. 1925. U: *Zbornik za istoriju*, 24. Novi Sad 1981. 164.
Mačković, Stevan. 2005. Obilježavanje tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva u Subotici. *Klasje naših ravni* 3-4: 103-105.
Pekić, Petar. 1930. *Povijest Hrvata u Vojvodini*. Zagreb. 256.

Novine

Bunjevačke novine, br. 14. od 10. 4. 1925: 1.; br. 20 od 22. 5. 1925: 1.
Subotička Danica ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1926., Kronika. 96.
Subotički Glasnik, 27. IX 1925. Zloupotreba hiljadugodišnjice. 2.

Mrežni izvori

https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A24081/Proslava-tisucljeca-Hrvatskog-kraljevstva-1925-u-Subotici/
1925. szeptember 20. Bácsmegyei Napló, https://adt.arcanum.com/en/view/BacsMegyeiNaplo_1925_09/?query=1925.+szeptember+20.+BACSMEGYEl+NAPL%C3%93&pg=240&layout=s

Izvori

Povijesni arhiv Subotica F:47; F:228; F:275: F:478.

Summary

On Two Millennial Celebrations of the Kingdom of Croatia in Subotica in 1925

Two parallel millennial celebrations of the coronation of King Tomislav took place in Subotica in 1925. One was initiated by the city authorities and the other by Croatian associations. The goal of the former was to display Yugoslav unity, and that of the

latter was to emphasise the Croatian identity of the Bunjevci. This underlined the division among the local Bunjevci which had already existed and would continue to manifest itself in the future.

Keywords: Subotica, Bunjevci, celebration, millennium of the coronation of King Tomislav